

E. H. Kossmann en A. F. Mellink, ed., *Texts concerning the Revolt of the Netherlands* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974, 295 blz., £ 6.-).

Deze uitgave is niet alleen voor Engels-sprekenden van belang, maar ook voor wie de Nederlandse bronnen zelf kan lezen. Het werk verscheen in de serie 'Cambridge Studies in the History and Theory of Politics' en concentreert zich dan ook op de politieke theorieën die in de loop van de Opstand geventileerd werden. Zo gevarieerd en wisselend als de stromingen in de Opstand waren, zo gevarieerd en wisselend waren ook de opvattingen over rechten en plichten van vorst en onderdanen, over de ware godsdienst en godsdienstvrijheid. De groei van deze ideeën moet men distilleren uit soms vrij korte passages in proclamaties, pamfletten en brieven. Kossmann en Mellink hebben uit het zeer verspreide bronnenmateriaal 67 documenten of fragmenten van documenten geselecteerd, die in dit opzicht belangwekkend zijn. De collectie begint met een gedeelte uit de Brieven uit het Bos van Segovia en eindigt met de bekende discussie in de tijd van Leicester over de positie van de Staten.

De vertaling is knap. Wie de zestiende-eeuwse zinsbouw kent, zal de leesbaarheid van het Engels waarderen. Slechts op één punt dreigt misverstand. In de vertaling van artikel 2 van de Unie van Utrecht wordt gesuggereerd dat men bij de Pacificatie van Gent de wapens opnam tegen Don Juan. Dit is natuurlijk onjuist en in de Nederlandse tekst worden de Pacificatie en het opnemen van de wapens (na Namen) dan ook als twee afzonderlijke feiten na elkaar genoemd.

In een inleiding van 50 bladzijden worden de stukken in hun historisch verband geplaatst. Het is begrijpelijk dat niet meer ruimte beschikbaar was, maar wie niet al enigszins vertrouwd is met de geschiedenis van de Opstand, zal moeite hebben deze uiterst beknopte schets te volgen. Enkele vraagtekens zijn hier op hun plaats. Op bladzijde 6 zeggen de schrijvers, dat Philips II niet anders regeerde dan zijn vader, maar door zwakte faalde. Aan het begin van dezelfde alinea vermelden zij echter 'the changing climate of opinion'. Was dat niet essentieel bij het falen van Philips? De vervolgingen die men onder Karel V nog accepteerde, stuitte in de loop van de jaren zestig op steeds meer weerstand. Midden augustus 1566 was het centrale bewind inderdaad machteloos (10), maar was de innerlijke verdeeldheid (enerzijds Margaretha, anderzijds de stadhouders Oranje en Egmond met Hoorne en Hoogstraten) hier niet belangrijker dan de kracht van de beeldenstorm? Op bladzijde 15 lijkt het of de geuzenliederen het werk van de watergeuzen waren. Het is minder juist te zeggen (32) dat de Unie van Utrecht 'was joined by all the northern provinces with Flanders and Brabant as associate members'. Op bladzijde 165 wordt in de inleiding op de Unie van Utrecht de juiste toedracht vermeld.

De annotatie is eveneens uiterst summier, maar ook hier geldt, dat wanneer men meer had willen geven, dit al snel veel meer geworden zou zijn. Dat de munitie van de Spanjaarden na het beleg van Zierikzee niet in mei, maar in juli 1576 begon, is van weinig belang. Twee drukfouten zijn storend: Saravia werd niet in 1582 predikant, maar al in 1562 en Kossmann schrijft men met een dubbele n, het titelblad ten spijt!

Met deze bloemlezing hebben de bewerkers in kort bestek veel gegeven, zowel aan de Nederlands- als aan de Engels-sprekende vakgenoten.

J. J. Woltjer

A. Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Van Gorcum's Historische Bibliotheek no. 92; Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1974, xii en 472 blz., f 59.-).

Nu door onvoorziene omstandigheden de bespreking in dit tijdschrift is vertraagd, kan worden vastgesteld dat titel en ondertitel hun functie als blikvanger goed hebben vervuld. Zij hebben de aandacht gericht op een belangrijk boek, dat laat zien hoe uit notulen van kerkeraden en classes een beeld is te vormen van wat gewone mensen hebben ervaren in een veelbewogen periode van onze kerkhistorie - een beeld waaraan publicaties voorbij zagen die enkel op de leidinggevende figuren letten en meenden dat zo iets voldoende was. Titels als blikvangers zijn vaak niet van de auteur zelf. Ze zouden dan waarschijnlijk preciezer zijn geformuleerd, want we hebben hier te maken met het werk van een zeer precies man, die ook in het kerkelijke zijn standpunt duidelijk omschrijft. Strikt genomen gaat het boek over 'Hollands gereformeerd kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt'. Ongeacht de geloofsovertuiging van auteur of recensent staat immers vast dat er toen meer kerken in ons land waren, en de bedoelde dus met name moet worden genoemd. Wie over 'kerk' schrijft, moet het ook hebben over de vormen van de eredienst en niet enkel over de preek, en uitvoeriger het pastoraat of de beoefening van de theologie in pastorie en aan de universiteit ter sprake brengen. De schrijver vraagt onze aandacht voor het volk binnen een enkele provincie, waarnaar weliswaar ons land en onze taal tot op heden vaak worden genoemd, maar die in de tijd van het bestand toch niet de kerkelijke ontwikkelingen binnen de andere gewesten bepaalde. Dat kerkvolk was het gereformeerde, of zoals de schrijver het ietwat anachronistisch aldoor noemt: het hervormde. En de hoofdtitel slaat alleen op de kleinste helft van het boek.

In het eerste deel, gewijd aan 'de hervormde kerk', wordt de kracht van die kerk goed zichtbaar in haar bundeling van gemeenten, de classieke organisatie. Telkens komt de plaats van deze geloofsgemeenschap in de samenleving ter sprake, zowel in de beschrijving van predikantswerk, kerkeraadssamenstelling en armenzorg als in die van de gemeentevorming, onderricht, levenstucht en de moeizame relatie tot de burgerlijke overheden. Het tweede deel handelt over 'het conflict van de bestandsjaren', toen de belijdenis omstrede raakte, de Staten probeerden in te grijpen, de bevolking via allerlei voorlichting betrokken werd bij het conflict, stadhouder en Staten verschillend reageerden, sociale tegenstellingen mee schenen te spreken en de zaak letterlijk uitgevochten werd. De beschrijving eindigt met een hoofdstuk over de positie van de remonstranten na hun veroordeling, kort nadien nog verslechterd door de mislukte aanslag op Maurits. Dan volgen 45 bijlagen die voortreffelijk illustratiemateriaal vormen: rekestes, visitatieverslagen, kerkeraadsmatregelen, teksten van preken, allerlei ego-documenten, chronologisch gerangschikt. Na een verantwoording van bronnen en literatuur komen van de hand van Mevr. Roelevink een uitvoerige algemene index en een index van bijbelplaatsen.

Op het veelbetreden terrein laat de schrijver telkens zien hoe vlot andere auteurs met hun oordeel zijn geweest. Hij toetst aan de bronnen of inderdaad gewone mensen geen mening konden hebben over geloofskwesties zoals Geyl oordeelde (275), of inderdaad de diaconie een protestantiseringsmiddel was zoals Rogier meende, (hoofdst. vi), of inderdaad in de kerkeraden een lagere bevolkingsgroep opkwam zoals Enno van Gelder dacht (83-89), of inderdaad de brede schare van 'liefhebbers' rondom deze kerk onder kerkelijke tucht viel zoals Den Tex beweerde (129) en of inderdaad de remonstrantse en contraremonstrantse groepen bepaald waren naar maatschappelijke klassen zoals Romein en Van Ravesteyn stelden (hoofdst. xv). Hij gaat de confrontatie met gevestigde meningen niet uit de weg, en